

LIPCSEY ILDIKÓ

Sznagovi feljegyzések*

Az 1956-os események történetét és Nagy Imre tevékenységét a visszaemlékezések, a korabeli kiadványok és későbbi feldolgozások, a dokumentumkötetek könyvtárnyi irodalma nyomán pontosan, részletesen és hitelesen ismerhetjük. Kevésbé ismert – kivéve természetesen néhány magyarországi és romániai történész, és a kortársak számára – a magyarországi forradalom és szabadságharc hatása a Román Munkáspárt, egészen pontosan a Gheorghiu-Dej-i stratégiájára. Holott ez rendkívül fontos volt, mert Gheorghiu-Dejnek, „Balkán Machiavellijének” alkalmat kínált pártellenzéke felszámolására, a szovjet katonai megszállás megszüntetésére, és a nemzeti homogenizálási program, azaz a nemzeti kisebbségek asszimilálásának felgyorsítására.

Méray Tiborral együtt többen nem csak Kádár János felelősségét bizonyították be Nagy Imréék kivégzésében, de Gheorghe Gheorghiu-Dejét is, aki 1956. december 14-én jelentette ki Bukarestben a szovjet nagykövetség tanácsosa, V. F. Nyikolajev előtt – amikor a politikai száműzöttek még javában élvezték a román párt és kormány „vendégszeretetét” –, hogy Nagy Imrének lógnia kell: „Mihelyt a népi demokratikus hatalom megszilárdul, átadjuk őt a magyar elvtársaknak, és meg vagyunk győződve, hogy azokért a bűnökért, amelyeket elkövetett, fel fogják akasztani.” (MÉRAY Tibor: *44 év után*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2001. 81.)

A sors különös fintora, hogy Nagy Imre sznagovi feljegyzéseit a román politikai rendőrség, a Szekuritáte őrizte meg az utókor számára. A szeku másolta és fordította le, majd küldte tovább azon melegében az összesen mintegy 500 oldalt Gheorghiu-Dejnek, aki (mint korábban a koncep-

* Nagy Imre: *Însemnări de la Snagov. Corespondență, rapoarte, convorbiri*. Ediție îngrijită, selecție documente și studiu introductiv de Ileana Ioanid. Polirom, București, 2004. 486 p.

ciós perek idején a kihallgatási jegyzőkönyveket) széljegyzetekkel látta el – ahogy a tanulmány szerzője, Ileana Ioanid megjegyzi: „A győztes arrogáns modorában.” Arról, hogy utasításokat is tartalmaznának ezek a jegyzetek, nincs tudomásunk. (A perek idején így hozta a kihallgatók tudomására, milyen vallomásokat akar hallani.)

A teljes elszigeteltségben lévő Nagy Imre – aki több évtizedes szovjet-unióbeli tapasztalatai alapján pontosan tisztában volt azzal, hogy „elvtársai” utolsó gesztusa az lesz, kivégzik – minden politikai taktikát mellőzve, kendőzetlenül, indulatait nem korlátozva jegyezte fel gondolatait, elemzéseit a létező szocializmus megreformálásáról, kormányprogramjáról, az 1956-os események okairól, az SZKP és nem utolsósorban Kádár János felelősségéről.

Különös, hogy ezek a jegyzetek és levelei, a csoport tagjainak levelei, valamint a lehallgatások és a kihallgatók feljegyzései először Romániában jelentek meg. A könyv az úgynevezett „sznagovi feljegyzéseket” és Nagy Imre leveleit tartalmazza, a függelék pedig a száműzöttek közös leveleit, a különböző román, illetve magyar politikusok és Nagy beszélgetéseit, a Szekuritáте alkalmazottainak jelentéseit, a lehallgatásokról készült feljegyzéseket. A függelékben található a Nagy Imre-csoport többi tagjának, Losonczy Gézának, Donáth Ferencnek, Lukács Györgynek a levelei, a róluk készített jellemzések és beszámolók, valamint a korszak néhány fontos dokumentuma, amelyek a Román Nemzeti Levéltárban találhatóak.

A bevezető tanulmány

A tanulmány szerzője, akinek szerencséje volt a Szekuritáте utódja, az SRI, a Román Hírszerző Szolgálat Levéltárában tanulmányozni a Nagy Imre és csoportjával kapcsolatos 46 kötetnyi dokumentációt, Nagy Imre személyiségének, sorsának bemutatását, valamint az események elemzését kellő ismeretanyag birtokában, és nagy beleérzéssel végezte el. Úgy fogalmaz: „A száműzöttek Sznagovja beköltözött a szívembe, a lelkembe” – és ez elárulja, hogy nemcsak a történelmi körülményeket akarta megismerni, de az embert is megérteni.

A szakemberek előtt nem titok, hogy Románia történetében az SZKP XX. kongresszusa fordulóponthoz vezetett, azonban nem a desztalinizáció irányába. Pontosabban – amint a szerző is rámutat – a politikai élet demokratizálása irányába tett lépések látszatcselekmények voltak (a cenzúra enyhülése, a nemzeti függetlenség, a kisebbségeknek tett engedmény-

nyek). A háttérben, a „deszovjetizálás” égisze alatt Románia akkori tejhatalmú ura(i) – a szerző megfogalmazásában – a „nemzeti szocializmust” készítették elő. Meg kell állapítani – ezt ma egyre többen látják Romániában is –, hogy ez nem demokrácia, nem szocializmus volt, hanem egy Sztálin nélküli sztálini kultusz továbbélése volt.

Nagy Imre élete, tettei megítélésében nincs egységes álláspont – jelzi a szerző. Úgy véli, Nagy az akkori kor igazi baloldali politikusa volt, aki ki tudott törni a pártmunkás, a pártvezető sablonos szerepéből. Ő volt az első, aki az egyetemes szocialista mozgalom megreformálása, „az emberarcú szocializmus” igényével lépett fel, azt elméleti síkon is kidolgozta, és Magyarországon 1953 júniusában hozzlátott a megvalósulásához.

Az események megítélésével kapcsolatban elhangzott a forradalom, a népfelkelés, a lázadás, a puccs és az ellenforradalom minősítése is. Nagy számára egyértelmű – írja Ioanid –, hogy forradalom volt, amelynek szűkre szabott ideje alatt az 1945-ös alapokhoz tértek vissza, amikor az új történelmi körülmények között hozzákezdhettek a magyarországi rendszer, gazdaság, társadalom és jogrendszer megreformálásához.

Nagy élete végének konklúziója, hogy 1956 előtt „rossz oldalon álltam, rossz oldalon harcoltam”. Ioanid szerint Nagy Imre és csoportja kudarcának oka, hogy a szocializmust nem lehet megreformálni, mert az minden volt, csak éppen szocializmus nem.

A bevezető szerzője az 1929 és 1940 közötti éveket meghatározónak tartja Nagy életében. Berija fiának 1999-ben kiadott könyvében található állítás, amely szerint Nagy az NKVD ügynöke volt, kérdésekre ösztönzi: Miért lett (volna) informátor? Félelemből? Mert idegen volt, és azok mindig gyanúsabbak? Azzal persze Ioanid pontosan tisztában van, hogy amikor az MSZMP-nek átadták az erre vonatkozó szovjet dokumentumokat, az miért épp akkor történt. Végző soron az a véleménye, hogy Nagy Imréről nem kell szentet csinálni, ugyanakkor – idézi Johanna Granvillet – „Nagy olyat tett, amit egyetlen kelet-európai vezetőnek nem volt bátorsága megtenni”.

Ileana Ioanid Nagy Imre *Feljegyzéseinek* válogatása és ismertetése során különösen azokra a részekre hívja fel a figyelmet, amelyek az SZKP és a szatellitállamok közötti alá-fölérendelés viszonyát hangsúlyozzák, a sztálinizmus bűneit sorolják, emellett ismertetik Nagy júniusi programja beindítását és megszakítását, Rákosi felváltását Gerővel. Kiemeli továbbá azokat az elemzéseket, amelyekben a „négyesfogat”: Rákosi, Gerő, Révai és Farkas tevékenységét Nagy Imre a magyar történelem legsúlyosabb katasztrófái közé sorolja. Ioanid egyetért Lukács Györggyel abban, hogy

ők gerjesztették a magyarságban az antiszemitizmust, ugyanakkor veszélyesnek tartja Nagynak azt a kijelentését: „Egy idegen nem értheti meg a sajátos magyar nemzeti problémákat.” Nagy felfogása kapcsán úgy fogalmaz: „Ha egy magyar sztálinista vagy áruló, akkor egyszerűen sztálinista vagy áruló. De ha egy zsidóval kapcsolatban merül fel ez az alternatíva, akkor úgy kezelik, mint egy zsidót.” Holott – húzza alá a szerző – a politikai magatartás és etnikai hovatartozás nem függ össze. A román kiadványban szinte ez az egyetlen kritikai rész Nagy Imrével kapcsolatban.

Ileana Ioanid felhívja a figyelmet arra is, hogy Gheorghiu-Dej Nagy Imre és köre romániai tartózkodása idején maximális figyelmet szentelt a politikai száműzötteknek. Utal arra a tényre, hogy a kulcsemberek Walter Roman volt, mivel ő koordinálta azokat, akik valamilyen szolgálatot tölthettek be a házi őrizetben lévő személyek körül. Nagy Walter Roman iránt bizonyos szempontból barátságot érzett. Egymás mellett dolgoztak a moszkvai rádió Puskin téri épületének negyedik emeletén található irodákban, és közös nyelvet is beszéltek, hiszen Roman Nagyváradon született, Neulander Ernő néven.

Ileana Ioanid megjegyződése, hogy törvényszerű volt, ami Nagy Imrével és csoportjának tagjaival történt, aki azzal az írásaiban többször ismételt mondatával, hogy „minden rossz Rákosival kezdődött, de amit Kádár tett, az hazaárulás”, megásta önmaga sírját. Ezt Gheorghiu-Dej egyik cinikus széljegyzete meg is erősítette. Ugyanis Nagy eszméi veszélyesebbek voltak, mint amit 1956-ban tett: léte önmagában vált veszélyessé nemcsak a Kádár-rezsim, de a romániai kommunista diktatúra számára is – egészíthetjük ki Ileana Ioanid konklúzióját.

Feljegyzések

Nagy Imre naplójában – a kötet ebből 150 oldalnyit közöl – ugyanazokat a kérdéseket járja körül. Percről percre, óráról órára eleveníti fel fogsága egyhangú napjaiban a Magyarországon történeteket. Mint megállapítja, a magyarországi eseményekkel kapcsolatban két koncepció létezik. Az egyik szerint Gerőék, a Politikai Bizottság, az SZKP Elnöksége ellenforradalomnak minősítettek minden, a sztálini típusú rendszer(ek) elleni népi megmozdulást, amit azután fegyveresen, a szovjet hadsereg segítségével vérbe fojtottak. A másik szerint úgy kell tekinteni az eseményekre, mint egy hatalmas népi forradalmi, a társadalom demokratizálását, a nemzeti függetlenséget, szuverenitást célzó mozgalomra, amelyben a

párttagok többsége részt vett, a pártnak pedig az volt a feladata, hogy az élére álljon ennek.

Ha nem történik meg az első szovjet beavatkozás – írja Nagy –, akkor be tudták volna fejezni az 1953-as júniusi kormányprogram megvalósítását, hiszen október 23-a és 31-e között egészen rövid időn belül konszolidálódott a helyzet. Eltávolították a régi vezetőket, megalakult az MSZMP, annak programja a népi forradalom összes társadalmi és nemzeti követelését tartalmazta, a kormányt kiszélesítették a demokratikus és szocialista erőkkel, sem a hazai, sem a külföldi reakció nem jelentett veszélyt, fontos gazdasági változásokat helyeztek kilátásba, megváltozott a közigazgatási szervek összetétele is, tárgyalások kezdődtek a szovjet és a magyar kormány között, az SZKP közleménye pedig az új típusú kapcsolatrendszer kiépítése mellett állt ki. Tehát – szögezi le Nagy Imre – semmi sem tette szükségessé a második szovjet intervenciót. Teljes mértékben kizárja, hogy ellenforradalom tört volna ki, vagy hogy az indokolta volna a szovjet fegyveres megszállást. A második szovjet intervenció oka szerint – és ettől az értékeléstől többet nem tér el – a nemzetközi helyzet (a szuezi válság és a korábbi nemzetközi erőviszonyok fenntartásához való ragaszkodás), és Magyarország szerepe volt a szovjet katonai stratégiában.

A szovjet katonai beavatkozás alapja – olvashatjuk a kötet 79. oldalán – az SZKP és a szovjet pártvezetés „nagyhatalmi orosz sovinizmusa, aminek semmi köze nem volt a szocialista nemzetköziséghez, s amely Sztálin idején alakult ki, hogy tudniillik a tagországoknak le kell mondanium saját nemzeti érdekeikről, létükről”. (Az SZKP és a szovjet pártvezetés orosz nagyhatalmi sovinizmusának említése visszatérő jelenség Nagy visszaemlékezéseiben.)

Nagy Imre átértékeli a Varsói Szerződés szerepét is, mondván: „Az nem más, mint a szovjet katonai diktatúra ráerőszakolása a tagállamokra.” Kitart amellett, hogy Magyarország semlegességét biztosítani kell, hogy bármely ország felől érheti veszély, természetesen elsősorban az imperialista nagyhatalmak részéről. (Itt is jól érzékelhető Nagy gondolkodásmódjának kettőssége: végleg nem tud elszakadni a szovjet ideológiai frázisoktól: fenn kell tartani a magyar–szovjet barátságot, de biztosítani kell a magyar külpolitika függetlenségét – hangsúlyozza.) Kitart továbbá amellett – és erre leveleiben is visszatér –, hogy a második szovjet intervenció és november 7. között hivatalosan Nagy Imre és kormánya volt hatalmon, de a szovjetek megakadályozták a magyar kormányt alkotmányos jogainak gyakorlásában.

Nagy Imre gondolatai választ adnak arra a kérdésre, ki is volt ő „valójában”. A baloldali mozgalomból kinőtt reformer? Vagy forradalmár?

Nem, Nagy Imre nem volt forradalmár. Reformer volt, aki a létező szocializmust akarta megreformálni. Úgy fogalmazott: „A forradalom győzelme, és az új magyar népi erők demokratikus és nemzeti törekvései elfogadhatatlanok voltak a Szovjetunió és a szovjet blokk sztálinista vezetői számára, akik attól féltek, hogy a magyar forradalom saját népük számára követendő példa lesz és az új típusú szocializmust választják. [...] Kétségtelenül, ha a magyar forradalom győz, ha nem verik le, ha megvalósíthatta volna békésen és demokratikusan céljait, ha kiteljesedhettek volna forradalmi és nemzeti követelése, akkor kiderült volna, hogy van egy másik útja is a kapitalizmusból a szocializmusba való áttérésnek: a szocializmusba való átmenet demokratikus útja, amely a ma létező, szocialistának, demokratikusnak, függetlennek, szuverénnek nevezett államok számára is radikális változást jelentett volna, s ezek a sztálinizmustól átvett terminológiák visszakapták volna igazi, a marxizmusból gyökerező értelmüket. [...] A magyarországi események azt igazolják – egyben ez a magyar forradalom tragédiája –, hogy a nemzetek csak akkor léphetnek a szocialista fejlődés útjára, ha számukra biztosítják a függetlenséget, a szabadságot, a szuverenitást és a jogegyenlőséget.” (117–118.)

Nem kevésbé fontosak, és minden történelmi körülmények között megszívlelendők Nagy Imre következő szavai: „A forradalom legnagyobb ereje a nemzet egysége volt.” Úgy értékeli: ahol ez az egység megtört, az a parasztság távolmaradása miatt következett be, aminek legfőbb oka a Rákosi-rendszer tíz évig tartó parasztságellenes politikája miatti félelem volt, s az, hogy a munkás–paraszt szövetség nem működött a klasszikus baloldali ideológia kívánalmainak megfelelően.

Nagy szenvedélyesen tiltakozik minden olyan kijelentés ellen, amely megrágalmazza a magyar forradalmat, például úgy, hogy azt ellenforradalomnak nevezi. „Ellenforradalom, fasizmus, a kapitalizmus restaurációja, a demokrácia és a szocializmus eredményeinek megsemmisítése, revizionizmus, háborús tüzfészek, egy új világháború kiinduló pontja” – ezekre a definíciókra Kádárnak volt szüksége, hogy mozgósítsa a szocialista tábor a magyar forradalom elleni fellépésre, saját, egyéni céljai, a régi rákosista politikai elit bizonyos képviselőinek, Hegedüs Andrásnak, Kiss Károlynak, Apró Antalnak a visszatérése érdekében, a „Moszkva által dirigált nemzetközi proletár internacionalizmus” hazug jelszavaira hivatkozva.

Nem tudjuk, hogy Nagynak kezébe került-e az *Előrének*, a Román Munkáspárt Bukarestben megjelenő központi napilapjának az a száma, amelyik Gheorghiu-Dejnek az 1956. december 16–17-i Marosvásárhelyen tartott tartományi pártgyűlésen elmondott beszédének részletét kö-

zölte. (A *Pravda*, az *Előre*, a *Népszabadság*, az *L'Humanité*, a *Népakarat*, az *Esti Hírlap* általában hozzáférhető volt számára, rendszeresen olvasta is azokat, és feljegyzéseiben rendszeresen megcáfolta azok tartalmát.) A Román Munkáspárt első embere arról beszélt: az a veszély fenyegetett, hogy visszatér a külföldi imperialista körök által támogatott horthystafasiszta rendszer, és akkor Magyarország a szomszédai ellen irányuló „háborús tűzfészek lett volna”.

Nagy egyébként vehemensen tiltakozott akkor is, amikor a külföldi reakciós erők szerepét emlegették, vagy a fasiszta veszélyt. „Mindez arra jó – írja –, hogy megszilárdítsa Moszkva monopolhelyzetét, politikai-ideológiai hegemoniáját, a kompromittált sztálinista hatóságok visszatérését, a dogmatizmus megjelenését biztosítsa, a revizionistának minősített antisztálinista irányzat megsemmisítését, a jugoszláv kommunisták izolálását és az úgynevezett »liberalizmus« likvidálását.” (144.)

Becsületébe gázolónak minősít minden olyan kijelentést, mint amelyet Marosán tett Tatabányán: „Soha, senki nem mossa le a szégyen bélyegét Nagy Imre homlokáról azért, mert kommunista létre eltűrte hogy kommunistákat gyilkoljanak.” El lehet képzelni, mit érezhetett sznagovi magányában, ahol nem volt lehetősége a védekezésre. Akkor sem volt, amikor Kádár a nyilvánosság előtt többször árulónak nevezte.

Feljegyzéseinek több fejezetében foglalkozik Kádárral. Azt írja például: „Kádár sohasem harcolt őszintén és komolyan Rákosi ellen. Nem lépett fel ellenem sem nyíltan, és más ellen sem. Ez Kádár múltbeli politikai magatartásával magyarázható. Sokáig nem értettem meg opportunizmusát és gyávaságát. Azután minden megvilágosodott. A négyesfogat mellett neki is nagy szerepe volt a Jugoszlávia elleni kampányban, a Rajk-per és a szociáldemokraták ellen lefolytatott per idején belügyminiszter volt.” Megtalálhatók azok a magnetofonszalagok – folytatta Nagy gondolatmenetét –, amelyek igazolják, milyen provokatív módon beszélt Rajkkal. Szakasits letartóztatásában személyesen vett részt. Amikor pedig őt tartóztatták le, gyáván viselkedett (öngyilkosságot kísérelt meg), bemártotta társait (elsősorban Donáthot), Rákosinak írogatott, eltávolodott régi barátaitól (például Mező Imrétől). Kádár támogatta Gerő megválasztását is. Ellentmondásos volt a szerepe október 23. és november 2. között – írja Nagy Imre (92–93.).

„Kádár viselkedéséből két következtetést lehet levonni. Vagy egyszerűen hazudott – ami nála nem újdonság –, és akkor nincs szó a kapcsolatok megszakításáról politikai motívumok miatt – ahogy ő állítja –, anélkül inkább dezertálásról, a kormány és pártvezetés elleni konspirációról, egy szóval árulásról, amely később bizonyítékot nyert. Vagy arról van

szó, hogy Kádár János egyszerűen közönséges provokátor, aki a párt és kormány vezetésébe kerülve kedvező helyzetet teremtett egy idegen fegyveres intervenciónak, és más ellenséges elemek megnyilvánulásának.” (95.) Nagy további soraiból az a meggyőződés sugárzik, hogy Kádár „rég provokátor, akinek nevéhez fűződik az illegális kommunista párt szétverése is”.

A politikai rendőrség működési mechanizmusa ismeretében, valamint tudva, hogy írásait, beszélgetéseit a román Szekuritáте nemcsak a román vezetésnek, hanem természetesen a szovjeteknek és a „magyar elvtársaknak” is továbbította, az SZKP-ról, a Varsói Szerződésről alkotott véleménye önmagában elég lett volna ahhoz, hogy Nagy Imrét végleg eltávolítsák. Kádár János azonban úgy érezhette: nem hagyhatja figyelmen kívül a róla alkotott megsemmisítő képet.

Nagy Imre Rákosit és klikkjét csak úgy emlegette, mint Moszkvából jött zsidókat, akik idegen ügynökök, akik nem voltak abban a helyzetben, hogy a magyar nemzeti érdekeket képviseljék. Nagy őket teszi felelőssé a párizsi béketárgyalások sikertelenségeiért is. Ott jogos és igazságos az lett volna – írja –, ha figyelembe veszik a magyar szándékokat és kéréseket. És akkor jöttek Rákosiék, akik úgy akartak népszerűsége szert tenni, hogy felülmúlták a burzsoá nacionalistákat és sovinsztákat.

Nagy szerint a népszerűség hajhászása volt az oka annak, hogy 1954 nyarán Rákosi az SZKP elnökségi ülésén felvetette a Romániában élő magyar kisebbség helyzetét. „Látva ezt – írja Nagy –, hogy a problémát jó útra tereljem, a marxizmus szellemében, kértem, hogy felvehessem a kapcsolatot Gheorghe Gheorghiu-Dej elvtárssal, akit levélben kértem, hogy a két párt kapcsolatai megszilárdítása érdekében, a kölcsönös érdekek szellemében oldjuk meg ezt a problémát egy találkozó keretében.” (98.)

Nagy kifejti álláspontját a kisebbségi kérdésben is, pontosabban a magyar–román kapcsolatok és Erdély kérdésében. Hozzá kell tenni: Nagy Imre nem ezt tartotta az új magyar út, a megreformált szocialista Magyarország elsődleges problémájának, tehát nem is időzik sokáig e kérdésnél. „Ami a nemzeti kérdést illeti – írja –, én a marxista ideológia alapján állok, és a román–magyar kapcsolatokban lévő visszasságokat, valamint a magyar kisebbségi kérdés megoldását a két nép és a szocialista fejlődés érdekében, és ezen az alapon látom megoldhatónak. A két nép között fennálló problémát, a két ország közötti szakadást sokkal összetettebbnek látom, hogy azt a magyar kisebbségi kérdésre vagy Erdélyre korlátozhatnánk. Magyarország és Románia közötti jövőbeli kapcsolatokat és a két ország közötti föderációt tartalmazó szerződéssel tudom csak elképzelni [...] Annak, hogy kikerüljünk ebből a jelenlegi

tragikus helyzetből, amelyben vagyunk, egyetlen egy fontos és kötelező feltétele van: a két ország közötti föderatív viszony megteremtése.” (99.)

E kérdésnél nem véletlenül időzött a recenzió készítője hosszasan. A kötet is közli Malnasan és Roman 1956. november 1-i feljegyzését, amely az *Előrében*, valamint több kötetben, románul és magyarul napvilágot látott már. Ebben Walter Roman nem a valóságnak megfelelően tájékoztatta a román vezetést. Pontosabban, ahogy Méray írja: hazudott. Nemcsak azt állította ugyanis, hogy Nagy Imre, Maléter Pál többek között felvetette az Erdélyre vonatkozó magyar területi igényeket, hanem Kádár János is, aki – Roman beszámolója szerint – kérte, hogy adjanak Erdélynek autonómiát. Ezt vette át a korabeli román sajtó, Románia vezetői, és természetesen az akkori és a mai román historiográfia is.

Walter Roman felelőssége mellett nem lehet szemet hunyni, hiszen az 1956–1958-as romániai magyarellenes koncepciós perek szinte mindegyikében súlyos vádpontként szerepelt a revizionista magatartás. Roman tulajdonképpen jóvá akarta tenni, amit 1944. július 28-i levelében Litvinovnak, az 1941-ben Moszkvában megalakult „A békeszerződések és a háború utáni rendezés bizottsága” nevű munkacsoport felkérésére, az erdélyi kérdés megoldásával kapcsolatban megfogalmazott. Erdély „gazdasági, történelmi, nemzeti, etnográfiai szempontból” egyaránt egységes és oszthatatlan. Ezért azt javasolta, hogy Erdélyt vagy egyesíteni kell, vagy önálló, független állammá kell tenni.

Levelek Sznagovból

A könyvben közölt Nagy Imre-leveleket a Román Hírszerző Szolgálat Levéltárában található dokumentumok 4., 5., 6., 13. és 17. kötetéből válogatta a szerkesztő. Az eredeti szöveget, akárcsak a feljegyzéseket, román fordításban adja közre. Ezek közül négy az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottságának, kettő Gomulának, egy Togliattinak, három Titónak, öt a román párt képviselőinek, három a családjának szól.

Az első 1956. december 21-én íródott, azon a napon, amikor Nagy először olvashatta a magyar és román kormány közötti november 22-i levélváltást az úgynevezett „Nagy Imre és csoportja” problémájáról. Ezzel kapcsolatban a következőket kívánja a magyar kormány és az MSZMP tudomására hozni. Sem ő, sem mások soha nem akarták elhagyni Magyarországot. A szovjet hatóságok, az NKVD elrablásukkal súlyosan megsértették a magyar és a nemzetközi jogokat. A magyar–román barátsági és együttműködési szerződés nem tartalmaz egyetlen olyan

pontot sem, amely lehetőséget adna arra, hogy egy állampolgárt politikai vagy más okokra hivatkozva egy másik állam területére deportáljanak. A munkás–paraszt kormány ezzel megsértette a magyar alkotmányt és a magyar törvényeket. A Nagy-csoport tagjaival kapcsolatban tehát sem a magyar törvényeket, se a nemzetközi normákat nem tartják be. Ha a magyar kormánynak nincs szándékában ezen a helyzeten változtatni, akkor biztosítsa a lehetőséget egy másik országba való távozásra. Átmenetileg kéri, hogy kapjanak rádiót, írógépet, lehetőséget a munkához, sétához, kapcsolattartáshoz.

1957. január 11-i levelében emlékeztet arra a lehetetlen helyzetre, hogy az MSZMP első Végrehajtó Bizottságának tagjai – Kádár és Kopácsi kivételével – családjukkal együtt mind Romániában vannak, és egyre gyérül a román elvtársak – akik közvetítőszerepet töltenek be – látogatása, egyre nehezebb a 40 személy (27 felnőtt és 13 gyerek) helyzete. Nagy ismét tiltakozik, hogy minden személyi szabadságuktól megfosztották őket, teljes elszigeteltségben élnek a külvilágtól, a Szekuritáте szerveinek totális ellenőrzése, fegyveresek és civilek felügyelete alatt. Ismét kéri, hogy távozhassanak egy harmadik országba, amelyre a november 22-i egyezmény lehetőséget biztosít.

Gomulának írott levelében tiltakozik a deportálásuk ellen, és közbenjárását kéri jogtalan fogva tartásuk miatt. Második levele megírására az indította, hogy nem tudta magát, politikai tevékenységét és az októberi eseményeket tisztázni a közvélemény előtt. Kéri Gomulát, támogassa arra irányuló kérését, hogy a román, a magyar, az olasz, a lengyel és a jugoszláv kommunista párt tagjaiból állítsanak fel egy bizottságot ügyük kivizsgálására (amibe természetesen személyes problémáikon kívül – mint elrablásuk, teljes körű megfigyelésük Sznagovban – a magyar forradalom átértékelése is beletartozott volna).

Nagy Imre minden valószínűség szerint nem volt tisztában a Gheorghiu-Dej képviselte antihruscsovista, sztálinista vonallal, azzal, hogy az események okai között első helyen már nem a régi pártvezetés bűneit említette, hanem Nagy Imre árulását. 1957. március 19-i levelében, amelyet másfél héttel azután vetett papírra, hogy Révai József írása megjelent a *Népszabadság* március 8-i számában – publikálását a szovjetek és a románok elhibáztattnak vélték –, azt szerette volna bizonyítani, hogy az MSZMP 1957. februári határozatával, amely megváltoztatta a decemberi határozat sorrendjét, és az események kitörése okai között első helyre a Nagy–Losonczy-csoport frakciózó, revizionista, áruló, renegát, szovjetellenes és ellenforradalmár magatartását helyezte, a magyar kommunista pártban ismét a régi sztálinista-dogmatikus irányzat kerekedett felül.

„Itt már nem egyes megvádolt személyek egyéni sorsáról és kommunista becsületéről van szó – zárja levelét –, hanem a nemzetközi szocialista mozgalom ügyéről.” Ezért kéri Gheorghiu-Dej közbenjárását, hogy ügyüket, amely túllépett azon, hogy csak a magyar párt ügye legyen, tisztázhassák.

Mellékletek

A mellékletek első része néhány, részben már publikált dokumentum kivételével (mint Sebes István külügyminiszter-helyettes levele román kollégájához – ebben írja, hogy „fasiszta ellenforradalmárok gyilkosságokat követtek el Nagy Imre kormányának idején” –, Malnasanu válaszelevele, a budapesti román követség jelentése Kádár beszédéről a romániai vendégek novemberi látogatása alkalmából, a Nagy-csoporttal kapcsolatos román–jugoszláv levélváltás, a megfigyelők és a lehallgatók jelentéseinek töredéke) azt tartalmazza, amit 1956. december 2. és 1957. áprilisa között Nagyról és családjáról feljegyeztek, emellett Nagy és Walter Roman, Goldberger Nicolae (Miklós), valamint Kállay Gyula beszélgetéseit.

Nem tudható meg a kötetből, kinek fejtette ki Nagy december 2-án, hogy még mielőtt másodszor is kormányra került volna, mintegy 300 oldalon összefoglalta azokat a hibákat, amelyeket Rákosiék elkövettek, és amelyeket ő a szovjet elvtársak előtt sem titkolt el. Beszélgetőpartnerének azt is tudomására hozta, hogy ha már nem térhet vissza Budapestre, szeretne Jugoszláviába távozni, mert – mint mondotta – a jugoszláv elvtársak tisztelettel viseltettek irányába. Ezzel kapcsolatban Nagy – jegyzi meg a jelentést tevő – nem akart részletekbe bocsátkozni.

A december 10-i jelentés készítője a Nagy, Roman és Goldberger közötti beszélgetésről ugyanaz a személy. Nagy eszerint azt állította, hogy utolsó rádióbeszédében nem szólított fel a szovjetek elleni fegyveres ellenállásra és nem kérte az ENSZ beavatkozását. Felemlgette Kádár árulását vele kapcsolatban, azt, hogy Kádár sohasem kifogásolta nyíltan kormányprogramját, míg Münnich Ferencet árulónak, Marosánt komolytalannak, Kisst rákosisítának nevezte (és más negatív jelzővel is illette őket), Apróról pedig azt emelte ki, hogy sohasem mert kiállni a tömegek elé.

Más forrásból tudható, hogy Nagyék körül közel száz személy teljesített szolgálatot. Tucatnyi fegyveres őr váltotta egymást, többen lehallgatták. A források 14. kötete azoknak a személyeknek a jelentéseit tartalmazza, akik 1956. december 7. és 1957. április 12. között teljesítettek

szolgálatot, figyelték meg a Nagy családot, minden beszélgetést rögzítettek írásban, és természetesen a korabeli technika egyéb lehallgató készülékeit is igénybe vették.

„Nagy Imre nyugodt, beszédes és népszerű ember benyomását kelti. Az alatt a tizennégy nap alatt, amióta együtt vagyunk, egyszer sem láttam idegesen sétálni, kiabálni. Velem is és a doktorral, valamint a nővérral is sokat beszélget, annak ellenére, hogy nem nagyon érti meg őket. Tréfás ember, aki bármikor kész arra, hogy nevessen és beszéljen [...] Nem úgy néz ki, mint egy rafinált ember [...] határozott és energikus [...] mérsékletes az ivásban, bár megjegyezte, hogy ahol egy magyar is van, ott lenni kell valami itálnak [...] Legtöbb időt a fotelben tölti [...] A napi időbeosztása a következő: olvasás, jegyzetek készítése, séta és a rómi [...] Szenvedélyesen szeret römizni [...] Néha este 18 és éjjel két óra között römiznek a feleségével [...] Tudja, hogy őrzik, de a Szekuritáte jelenléte nem nagyon zavarja [...] A füzetet, amibe ír, nem dugja el [...] gyakran beszélget velem [...] filmekről [...] Goldberger és Roman elvtársak látogatása után nagyon vidámnak tűnt, énekelt, dúdolt [...] Megkérdezte, ha Donáth feleségének gyereke születik, akkor az román állampolgár lesz-e, s ha fiú, akkor besorozzák-e a Román Népköztársaság hadseregébe [...] karácsonykor együtt ünnepelt a nagy család, a gyerekek is itt voltak. Reggel folytatta az írást, amiről fotokópiát készítettem [...] Elmesélte, hogy két évvel ezelőtt a szilvesztert a parlamentben töltötte...”

Végül egy utolsó jelentés (a jelentést tevő személy végig nagy tisztelettel írt Nagyról, egyfajta csodálat is kiérződik soraiból), amelynek dátuma 1957. április 12. „Nagy szemmel láthatóan sokat öregedett, haja megfehéredett, gondterheltnak tűnik, nem csinál semmit, nem olvas, szórakozottnak hat [...] sokat panaszkodik, hogy leveleire nem válaszolnak, az édesanyjának nem adták oda azt a pénzt, ami az Akadémiától neki jár, hiába kérte Walter Romant, már csak az Előret kapja [...] az unokáit sem látta már több mint két hónapja...”

A Nagy család körében elhangzott beszélgetéseket rögzítő szalagok természetesen sokkal több politikai jellegű megnyilatkozásokat tartalmaznak, hiszen ezek rögzítették Nagy és „látogatóinak” beszélgetését is. Az utolsó, 1957. április 14-én készült. „A Nagy család ebédjét »egy budapesti elvtárs« zavarta meg, aki felszólította Nagyékát, hogy csomagoljanak. Nagy kérte az illető dokumentumait, amit azzal hárított el, hogy azt csak a Magyar Népköztársaság területén teheti meg. Végül felvilágosította Nagyot, hogy a magyarországi belügyminisztérium tisztje, azért jött, hogy a Magyar Népköztársaság kormánya döntésének értelmében előzetesen letartóztassa, és házkutatást tartson. Nagy válaszá-

ban a nemzetközi egyezményekre, a menedékjogra és a román kormány nyújtotta vendégjogra hivatkozva tiltakozott, majd rövid idő múlva hozzálátott a csomagoláshoz...”

A mellékletek következő fejezete Losonczy Géza, Donáth Ferenc, Lukács György jellemzését, levelezését, kihallgatásuk, valamint a lehallgatásokat rögzítő hangszalag írásos anyagát tartalmazza, illetve a beszélgetéseikről készült jegyzeteket. A kötet közli a Román Munkáspárt Központi Bizottsága Politikai Irodája üléseinek a magyar forradalom és szabadságharc idején hozott legfontosabb, de már az *Explozia* című kötet révén közismert október 24-i, 26-i, 30-i és 31-i jegyzőkönyveket.

*

A kötet szerkesztője, az előszó készítője, Ileana Ioanid maradandó, rendkívül fontos tettet hajtott végre akkor, amikor több év kutató- és elemző munkája eredményét hozzáférhetővé tette a szakemberek és az érdeklődők számára. Hiszen ezáltal megismerhető lett, miként alakult Nagy Imre és a többiek sorsa, hogyan változtatta meg, vagy éppen szilárdította meg (Nagy Imre esetében) véleményüket a száműzetés, az elszakítás abból a politikai és emberi közösségből, amelyben 1956. október 23-a és november 4-e között olyan nagy szerepet játszottak. Nagy Imre és csoportja néhány tagja feljegyzéseinek, beszélgetéseinek, tiltakozó leveleinek publikálása után mindez nem titok többé. Mint ahogyan az sem, hogy az MSZMP és a Román Munkáspárt, közelebbről Kádár János és Dej milyen szerepet játszott Nagy Imre és csoportja tagjainak kivégzésében.

Ugyanakkor bizonyos mértékben hiányérzete van annak, aki e könyvet forgatja: kérdések sorát tenné fel a szerkesztőnek, amely kérdések elsősorban a nem publikált dokumentumokra vonatkoznak. Az igényesebb jegyzetelés szintén többet elárulhatott volna a Szekuritáé módszereiről, a Nagy-csoport körül szolgálatot teljesítők kilétéről, a román párt „magyar származású elvtársainak” szerepéről, a deportálást megelőző időszakról kezdődően (egyes állítások szerint Vass Gizella november 11–12-én kezdett el megfelelő hely után nézni, hogy Nagy Imréék a román „vendégszeretetet” élvezhessék), a román, a magyar és a szovjet titkosszolgálatok együttműködéséről stb.

Nem derül ki teljes bizonyossággal az sem, hogy eredeti feljegyzések megmaradtak-e, vagy csak a fordításokat használhatta fel Ileana Ioanid. Reményeink szerint a szerző – és munkacsoportja? – folytatja úttörő munkáját a 20. század magyar történelme egyik tragikus és jelentős fejezetével kapcsolatos ismereteink, tudásunk kiteljesedése érdekében.